

HERALDİKANIN PREDMETİ VƏ ELEMENTLƏRİ

Afiq Nəsrəddin oğlu Abdullayev
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
afigabdullayev@mail.ru

Açar sözlər: *heraldika, simvol, bayraq, sancaq, skeptr, fors, tuğ*

Məqalədə heraldika elminin tədqiqat sahələrindən, heraldikanın elementlərindən və simvolik xarakter daşıyan maddi mədəniyyət nümunələrindən, onlarda olan simvollardan istifadə edilir. O cümlədən, bayraqlardan və sancaqlardan bəhs edilməklə yanaşı, bu sahədə istifadə edilən bəzi terminlərin izahı verilir. Məlum olduğu kimi, simvollar həm də heraldikanın əlifbası sayılır. Müasir dünyada heraldika elmi demək olar ki, bir çox başqa sahələrə də sirayət etmişdir.

ПРЕДМЕТ И ЭЛЕМЕНТЫ ГЕРАЛЬДИКИ

Афиг Абдуллаев

Ключевые слова: *геральдика, символ, флаг, штандарт, скептре, форс, туг*

В статье описывается о областях исследований геральдики, элементах геральдики и образцах материальной культуры носящих символический характер, в том числе флагах и штандартах, дается объяснение некоторых терминов, используемых в этой области. В образце любой материальной культуры входящей в область исследования геральдики используются символы. Потому что символы также считаются алфавитом геральдики. В современном мире наука о геральдике распространилась почти на многие другие сферы.

OBJECT AND ELEMENTS OF HERALDIC

Afig Abdullayev

Key words: *heraldic, symbols, flag, standart, skeptre, furs, tug*

The article deals with research areas of heraldic science, elements of heraldic and symbolic examples of material culture, including flags and standarts, and explains some terms used in this area. Symbols are used in any material culture pattern included in the research area of heraldic. Because the symbols are also considered the alphabet of the heraldic. In the modern world, heraldic science has spread to many other areas.

Məlum olduğu kimi, heraldika elmi tarix elminin köməkçi bölmələrindən biridir. Belə ki, tarix elmi üçün əlavə məlumatların araşdırılmasında və öyrənilməsində heraldika elminin rolu az deyil. Heraldika elmi mahiyyət etibarilə insanların məfkurəsinə, ideologiyasına, mifologiyasına, mədəniyyətinə və mənsubiyyətinə aid məlumatları araşdırmağa və aşkarlamağa yönəlmiş elmi tədqiqat sahəsidir [1, s.46]. Qeyd etmək lazımdır ki, üzərində simvolik xarakter və ya rəmzi əlamət daşıyan bütün maddi mədəniyyət nümunələri heraldikanın predmetinə və ya tədqiqat sahəsinə daxildir: sancaqlar, bayraqlar, damğalar, döymələr, bullalar, möhürlər, monetlər, markalar, medallar, rozetlər, ordenlər, gerblər, emblemlər, amuletlər, talismanlar, ekslibrislər, uniformalar, monoqramlar, anaqramlar, əşyalar, alətlər və s.

Heraldikanın elementləri dedikdə isə biz, əsasən hər hansı simvolik xarakter və ya rəmzi əlamət daşıyan fiqurları, ornamentləri, atributları, petroqlifləri, piktoqramları, ideoqramları, qrafemləri, işarələri, rəqəmləri, hərfləri, rəngləri, daşları, metalları və təsvirləri (həndəsi, astral, nəbati, insani, heyvani və s.) nəzərdə tuturuq. Bunlar heraldikanın elementləri olmaqla, həm də heraldikanın əlifbası sayıla bilər. Yəni heraldika sahəsində istifadə edilən bütün elementlər özlüyündə heraldikanın əlifbası kimi də qəbul edilir [11, c.9].

“Simvol” latınca “symbolum” sözündən götürülüb, ümumi mənada “anlatma işarəsi, tanıma işarəsi” kimi mənalar verir [3, s.91]. Həmçinin, əlavə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, simvol sözü latın dilindən öncə yunan dilində istifadə edilib. “Simvol” yunan dilində “symbolon” kimi ifadə edilir, “uyğunlaşdırma və ya birləşdirmə” kimi mənalar daşıyır [8, c.42]. Hələ qədim Yunanıstanda uzaq məsafələrə gedən tacirlər koloniyalardakı ticarət müttəfiqləri ilə aralarında sazişin olmasına dair sübut olaraq üzərində təsvir olan bir saxsı lövhəsini iki hissəyə bölürdü ki, onları birləşdirəndə bütöv bir təsviri olan saxsı lövhəsi ortaya çıxırdı [15, c.9]. Daha sonralar üzərində təsvir olan bu cür saxsı lövhələr başqa məmullatlar ilə əvəz olunsa da, onlara verilən “symbolon” sözü olduğu kimi saxlanılmışdır.

“Rəmz” sözü isə ərəbcə “rumuz” sözündən götürülüb, simvol sözü ilə eyni mənayı ifadə edir. Əgər biz simvolun tərifini bir cümlə ilə ifadə etsək, simvol (rəmz) hər hansı konsepti (məfhumu) ifadə edən işarələrdir. Hər bir konseptin izahı yalnız həmin məfhumun mənsub olduğu ideologiya, mifologiya və qneseologiya haqqında məlumatlı olmağımız ilə mümkündür. Bunun üçün

də biz simvolu “oxuyarkən” mütləq bu simvolun təmsil etdiyi konseptin arxasında gizlənən mücərrəd məfhumu da araşdırmalıyıq və aydınlaşdırmalıyıq. Bəzən metaforik və alleqorik obrazlar vasitəsilə də simvolik məlumatlar öz əksini tapır. Bu zaman simvolu “oxuyarkən” həmin obrazın xüsusiyyətlərinə nəzər yetirmək lazımdır.

Fransız tədqiqatçısı M.Sone qeyd edir ki, simvollar bəzən bizə “nə olub və nə olmalıdır” fikrini çatdırır [9, c.10]. Türkiyəli tədqiqatçı N.Ərsoy isə simvolların tərifini verərkən onları “səssiz danışma dili” və ya “şifrələnmiş dil” adlandırır [5, s.9,11]. Digər bir tədqiqatçı Q.Biderman simvolları “mənəvi həyatın idrakı üçün açar” kimi qiymətləndirir [10, c.6].

Əgər nəzərə alsaq ki, bəşər cəmiyyətinin ilk danışq dili qayalara və daşlara həkk edilmiş bir mənada həm də simvollar sayılan petroqriflər ilə başlayır, zamanla inkişaf nəticəsində petroqliflər piktoqramlara və ideoqlaramlara çevrilir, onlar isə öz növbəsində qrafemlərlə əvəz olunur, deməli, bəşər tarixinin ilk yazı dili simvollar olmuşdur. Nəticə etibarilə, bəşər cəmiyyəti ilk dəfə yazı dili kimi simvolları icad etmişdir.

Simvolları təmsil etdikləri məfhumu görə iki qrupa bölmək olar:

1. Sakral (gizli) simvollar;
2. Pablik (rəsmi) simvollar.

Sakral simvollar adətən hər hansı təşkilatın, təriqətin məxfi məfkurəsini təmsil edir. Bunlar həmin təriqət və ya təşkilatın yalnız rəhbərləri, mənsubları tərəfindən qəbul edilir və dərk edilir. Bəzən bu cür sakral simvolların mistik təsiri olduğuna da inanılır. Onlar görünən maddi aləm ilə görünməyən qeybi aləm arasında keçirici təsirə malik olduğunu qeyd edirlər [4, s.10]. Ümumiyyətlə, okultizm tərəfdarları hesab edir ki, sakral simvollar mistik enerji yayır və onları müşahidə etmək insanın aurasına, fikirlərinə, hislərinə, hərəkətlərinə hər hansı metafizik təsir edir.

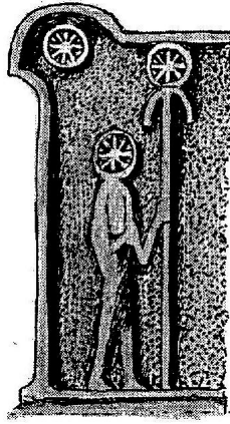
Pablik simvollar hamı tərəfindən idrak edilməsi mümkün olan ümumi məfhumları təmsil edir.

Bir daha qeyd etmək lazımdır ki, simvollar və ya rəmzlər heraldika elminin tədqiqat sahəsinə daxil olan maddi mədəniyyət nümunələrinin üzərində olan heraldik elementlərin araşdırılmasında və öyrənilməsində də əlifba rolunu oynayır.

Heraldika elmində sancaqların və bayraqların tədqiqinə xüsusi diqqət yetirilir. Təsədüfi deyil ki, heraldika deyiləndə, əksər şəxslərin fikrində sancaqlar, bayraqlar, gerblər və s. canlanır.

Sancaq – bu söz türkçə “sancmaq” sözündən götürülmüşdür. Tarixə nəzər salsaq görərik ki, sancaqlar əslində mənşə baxımından nizələrin törəməsidir. Hələ Üst Paleolit dövründə insanlar sivri uclu ağac çubuqlardan ağacda olan meyvələri toplamaqda, həmçinin heyvanların ovlanmasında silah kimi istifadə ediblər. Lakin daha sonra Mezolit dövründə biz artıq sivri uclu

ağac çubuqların təkmilləşərək nizə şəklini almasını müşahidə edirik. İbtidai nizələrin saplağı ağacdən, ucluğu isə Mezolit və Neolit dövründə daşdan, Tunc dövründə isə metaldan hazırlanırdı. Arxeoloji materiallar əsasında daha sonralar məlum olur ki, bəzi nizələr bütünlükdə metaldan hazırlanıb. Son Tunc və İlk Dəmir dövründə isə bu nizələrin bəzilərinin başlığının və gövdəsinin simvolik xarakter və ya rəmzi əlamət daşması üçün müxtəlif heraldik element formasında düzəldilməsi diqqəti cəlb edir. Məsələn, e.ə. XIII əsrdə qədim Assuriya hökmdarı Tukulti-Ninurta dövrünə aid kitabədə əlində nizə tutan və nizənin başında səkkiz guşəli Günəş rəmzi olan halqa təsvir edilmişdir [2, s.42-43].

Daha sonralar bu sancaqların forması dəyişdirilmiş, bəzən toppuz, sopa, tuğ və hətta əsa kimi formalara salınmışdır. Heraldikada bu cür simvolik xarakter daşıyan toppuzlara bəzən “fors” da deyilir və hakimiyyət rəmzi sayılır. Üzərində lent, bant, tük və s. bəzək əşyaları əlavə edilmiş bu cür əsalar da tarixdə müxtəlif formalarda qeydə alınmış və “skeptron” adlandırılmışdır.

Skeptron-üzərində heraldik elementlərin də istifadə edildiği əsadır. “Skeptron” sözü yunan dilində “skeptre” sözündən götürülüb, hərfi mənası “güvənmə” demək olsa da, ümumi mənası “əsa” kimi tərcümə edilir. Bu cür hakimiyyət rəmzi olan əsalar ilk dəfə qədim Misirdə istifadə edilmişdir [14, c.9].

“Tuğ” sözü türkçə kəlimədir. Altay xalqları tuğa bəzən “boncuq (muncuq)” da deyirlər və tuğ atın quyruğu ilə oxşar mənə daşıyır [2, s.46]. Türk xalqlarında tuğ üçün əsasən totemik simvol olan heyvanın tüklərindən istifadə edirdilər. Tuğda bəzən at, qoyun, keçi, öküz tükü və s. ola bilərdi. Qədim türklər “Tibet öküzünün” quyruğundan istifadə etsələr də, bu heyvanın nəslə kəsildikdən sonra at quyruğundan istifadə etmişlər [7, s.211].

Azərbaycan Milli Tarix Muzeyinin inventarında olan Gəncə xanlığına aid tuğ xüsusilə maraqlıdır. Bu tuğ hakimiyyət rəmzi olmaqla bərabər, həm də qədim türk xalqlarına görə Göy və Yer arasında əlaqəni təmsil edir.

Ümumiyyətlə, tarixdə sancaqlar və onun təkmilləşərək müxtəlif formalara düşmüş növlərinin dini, hərbi, mülki, nəslə, hətta milli mənsubiyyət bildirməsini müşahidə edirik.

Bayraq – qədim türk sözüdür. “Batırmaq” sözündən götürülüb. Belə bir iddia var ki, “bayraq” sözü qədim türk dilində “batraq” sözünün təhrif edilmiş

ifadəsidir. “Batraq” kimi ifadə edilən əşya, üzərində ipək parça bağlanmış sopaya deyilirdi [12, c.79-89]. Belə bir ehtimal irəli sürmək olar ki, bayraq sözü türkən dilində sancaq sözünün qarşılığı olan “baydaq” sözündən götürülüb [6, s.57].

Tarixdə ilk dəfə bayraqlara İranın Xabisə ərazisində e.ə. III minilliyin sonuna aid metal lövhə üzərində qartal, öküz, iki şir və üç tanrıça təsvirləri olan artefaktda rast gəlinib [16, c.5]. Bundan başqa, e.ə. XIII əsrdə qədim Misirdə III Ramzesin dövrünə aid gəmilərin təsvirində bayraqlara rast gəlinir [13, c.5]. Lakin zamanla bayraqlar da təkamül edərək müxtəlif formalar halında təzahür etmişdir. Elmi ədəbiyyatda müxtəlif formalı bayraqlara verilən müxtəlif adlar vardır. Məsələn, üçbucaqlı və ya dördbucaqlı bayraqlar - flaq (ing. “flag”), lentvari və ya saçaqlı bayraqlar - oriflama (ing. “oriflamme”- “qızıl alov”), uzunsov bayraqlar - vimpel (ing. “wimpel”), müqəddəs şəxslərin təsvirləri olan bayraqlar - xoruqva (ing. “khorugv”) kimi adlanan müxtəlif bayraq növləri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir.

Bayraq dəridən, parçadan və ya hər hansı yumşaq materialdan hazırlanmalıdır ki, dalğalana bilsin. Bayraqlar da rəmzi məlumatların əks olunduğu heraldik elementlər daşıyır və bu elementlərin bayraq hazırlayan şəxslər tərəfindən müxtəlif izahı və şərhı olur. Adətən bayraqlar və sancaqlar bir bütünlük təşkil edir və birlikdə istifadə edilir. Məhz buna görə də çox vaxt xalq arasında sancaq deyiləndə bayraq, bayraq deyiləndə sancaq nəzərdə tutulur. Əksər müəlliflər bayraqların məhz sancaqların davamı kimi, sancaqların təşəkkül etmiş forması olduğunu qeyd edir [16, c.5]. Bayraqları və sancaqları öyrənən elm sahəsi isə Veksillologiya (latınca “vexillum”(bayraq) və yunanca “logos”(təlim)) adlanır.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev A.N. Heraldika və onun inkişaf tarixi. “Tarix, insan və cəmiyyət” jurnalı, № 4(27). Bakı, 2019
2. Ahmedov S. “Türk halklarında devlet ve hakimiyet sembolleri: sancak, bayrak, tuğ”. “İrs” dergisi, № 2(14). İstanbul, 2015
3. Altunay E. Paganizm. c. I. İst. 2015
4. Dharma ansiklopedi dizisi – Semboller c. I cilt. İstanbul, 2009
5. Ersoy N. Semboller ve yorumlar. İstanbul, 2000
6. Karşılaştırmalı türk lehçeleri sözlüğü. Ankara, Başbakanlık basımevi, 1991, c. I, 1183 s.
7. Soysal. M.E. Tarihsel süreçlerde bayrak ve sancaklarımız. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, A.Ü. Erzurum, 2010
8. Абдуллин А.Р. Культура и символ. Уфа, 1999